

Ἡ φιλοσοφία του ἔχει λοιπὸν ὡς ἕξις : πρέπει νὰ γίνη, λέγει, ἐπεξεργασία κατ' ἔννοιαν τῆς πείρας· αὐτὴ εἶναι διττή : ἡ μία εἶναι ἡ ἄμεσος πείρα, ἥτοι πείρα, ἡ ὁποία ἀφορᾷ τὴν πραγματικότητα τοῦ περιεχομένου, τὸ ὁποῖον διανοούμεθα, ἡ ὁποία προηγεῖται ἐπομένως παντὸς διαλογισμοῦ, πάσης σκέψεως, ὥστε περιλαμβάνει τὸ ὅλον, τὸ σύνολον τῆς συγκινητικότητος, τῶν παραστάσεων καὶ ἐνεργειῶν ἡμῶν ἐκ θελήσεως· ἡ ἄλλη πείρα εἶναι ἡ ἔμμεσος· αὐτὴ ἀφορᾷ αὐτὸ τοῦτο τὸ περιεχόμενον τῆς γνώσεως ὅπως αὐτὸ καθορίζεται ἀπὸ τὴν διανόησιν, ἥτοι ἀφορᾷ τὰ πράγματα γενικῶς ὡς ἀντικείμενα παραστάσεως. Ὁ W u n d t διακρίνει γνώσεις διὰ τῆς παραστάσεως τῶν ὁποίων ἀντικείμενον εἶναι ἡ πείρα ὡς τοιαύτη, διανόησιν (Verstand) ἡ ὁποία ἐπιδιώκει τὴν κατανόησιν τῆς συναρμογῆς εἰς τὸν κόσμον καὶ νοῦν (οὕτως εἶπεῖν τὸν καθαρὸν λόγον) διὰ τοῦ ὁποίου γίνεται κατ' ἔννοιαν ἐπεξεργασία τῆς πείρας. Ὁ νοῦς εἶναι, κυρίως εἶπεῖν, περαιτέρω ἐπεξεργασία τῆς ἀρχῆς τῆς διανοήσεως περὶ λόγου (αἰτίας) καὶ ἐπακολουθήματος· κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἐπιδιώκεται κατανόησις τοῦ κόσμου, τῆς συναρμογῆς τοῦ κόσμου, μία συμπλήρωσις τῆς πείρας γενικῶς. Ἡ τάσις αὐτὴ (τοῦ ἀνθρώπου) εἶναι καλῶς θεμελιωμένη : εἰς τὸν θέλοντα νὰ ἐννοήσῃ τὴν πείραν παρουσιάζονται δυσχέρειαι καὶ ἀντιφάσεις· ὥστε ἡ πείρα πρέπει νὰ συμπληρωθῇ, ἡ δὲ συμπλήρωσις τῆς πείρας ἀποτελεῖται ἀπὸ γνώσεις ἀναφερομένας εἰς τὸ ἐκεῖθεν πάσης πείρας (γνώσεως μεταφυσικῶς, transzendent), ἀφοῦ ὑπερβαίνει τὰ ὄρια τῆς δεδομένης πείρας. Ὁ W u n d t, σύμφωνα πρὸς τὰς τρεῖς ὑπ' αὐτοῦ διακριθείσας ἐπιστήμας : περὶ φύσεως, περὶ ψυχῆς καὶ περὶ ἠθικότητος, ὁμιλεῖ λοιπὸν (κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ K a n t) περὶ τριῶν συμπληρωματικῶν γνώσεων ὡς τριῶν ἰδεῶν τοῦ νοῦς (τοῦ καθαροῦ λόγου), ἥτοι περὶ κοσμολογικῆς, περὶ ψυχολογικῆς καὶ περὶ ὄντολογικῆς ἰδέας· ἡ κοσμολογικὴ ἰδέα εἶναι ἡ ἐκδοχὴ τοῦ ἀτελευτήτου χώρου, τοῦ ἀτελευτήτου χρόνου, τῆς ἀπείρου ὕλης καὶ τῆς ἀδιακόπου αἰτιότητος· ἡ ψυχολογικὴ ἰδέα εἶναι ἡ ἀτομικὴ καὶ ἡ παγκόσμιος ψυχικὴ ἐνότης : ἡ ἀτομικὴ ἐνότης ὅμως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῇ ὡς οὐσιαστικὴ ψυχὴ, ἡ ἐκδοχὴ μιᾶς ἰδιαιτέρας ψυχῆς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἰ-

ναι οὔτε βοηθητικὴ ἔννοια, ὅπως ἡ βοηθητικὴ ἔννοια ὕλη, οὔτε δὲ παρέχει μίαν ἐπιδιωκομένην συμπλήρωσιν· ἡ ψυχὴ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς καθαρὰ θέλησις, ὡς ἡ καθαρὰ (διανοητικὴ) ἀντίληψις (Apperzeption)· ἡ δὲ παγκοσμία ἐνότης εἶναι ἡ ἀνθρωπίνη συνολικὴ θέλησις, τῆς ὁποίας ὁ σκοπὸς εἶναι ὁ ἀνθρωπισμός, ὁ ὁποῖος ὅμως εἶναι ἐν τῇ ὁλότητι του ἀκατόρθωτος, ὡς ἐκ τούτου δὲ μένει μόνον πρακτικὸν ἰδεῶδες καὶ εὐρίσκει εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ τὴν βᾶσιν του, τὴν κατὰ διάνοιαν πραγματοποιήσιν του. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὁδηγεῖ εἰς τὴν ὄντολογικὴν ἰδέαν: ὁ θεὸς εἶναι ἡ ἐκεῖθεν πάσης πείρας ἀπόλυτος ἐνότης, ὁ τελευταῖος λόγος (ἡ τελευταία βᾶσις, ἡ πρώτη αἰτία) ὅχι μόνον τοῦ πνευματικοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦ φυσικοῦ κόσμου, ἥτοι παντὸς ὅ,τι ὑπάρχει· εἰς τὴν ἰδέαν αὐτὴν ὁδηγούμεθα, ὅταν ἀποκαθιστῶμεν τὸ ἀρχικὸν ἀντικείμενον τῆς παραστάσεως, τὸ ὁποῖον χωρίζει ἡ διάσκεψις (Reflexion), πάλιν ὡς ἐνότης: δηλαδὴ συνενώνομεν τὴν κοσμολογικὴν καὶ τὴν ψυχολογικὴν ἰδέαν· τότε δὲ ὁ κόσμος πρέπει νὰ νοηθῆ ἢ ὡς μία πνευματικὴ ἢ ὡς μία ὑλικὴ ἐνότης· τὸ δεύτερον αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον· γνῶσιν ἔχομεν μόνον ἀντικειμένων, τὰ ὁποῖα (καὶ καθ' ὅσον ταῦτα) ἐνεργοῦν ἐπὶ τῆς θελήσεως, αὐτοῦ τοῦ κυρίως ἐγώ· ἀλλὰ καὶ ἡ αἰτία τοῦ πάθους εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ μόνον ὡς ἐνέργεια, ἡ δὲ ἐνέργεια εἶναι θέλησις· ὥστε πρέπει νὰ γίνῃ παραδεκτόν, ὅτι πᾶν συμβᾶν βασίζεται ἐπὶ ἀλληλοενεργείας διαφόρων θελήσεων· ὁ κόσμος εἶναι ἐπομένως τὸ σύνολον τῶν ἐνεργειῶν θελήσεων, τῶν ὁποίων ὁ ἀμοιβαῖος καθορισμὸς ἀποτελεῖ τὴν παραστατικὴν ἐνέργειαν καὶ αἱ ὁποῖαι διευθετοῦνται (κατατάσσονται) διὰ τοῦ ἀμοιβαίου καθορισμοῦ των εἰς μίαν σειρὰν ἐξελίξεως μονάδων θελήσεων, αἱ ὁποῖαι ἔχουν διάφορον περιεχόμενον. Δηλαδὴ ὁ κόσμος εἶναι κατὰ τελευταῖον λόγον ἡ κοινότης καὶ ὁ ἀλληλοκαθορισμὸς μονάδων θελήσεων (ἀτόμων θελήσεων). Ἐὰν τώρα θέσωμεν τὴν βᾶσιν αὐτὴν τοῦ κόσμου ὡς τὴν αὐτὴν μὲ τὴν ἰδέαν τοῦ θεοῦ, ἡ ὁποία πηγάζει ἀπὸ τὸ πρακτικὸν ἰδεῶδες, τότε ἔνεκα τοῦ κύρους τοῦ νόμου τοῦ λόγου καὶ τοῦ ἐπακολουθήματος, ἥτοι ἐπειδὴ ὁ λόγος (ἡ αἰτία) τότε μόνον εἶναι δυνατὸν νὰ δοῦν ἐν τῷ ἐπακολουθήματι (τῷ αἰτιατῷ), εἰς αὐτό, πρέπει ὁ θεὸς

νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ θέλησις τοῦ κόσμου, ἡ δὲ ἐξέλιξις τοῦ κόσμου ὡς ἡ ἀνάπτυξις τῆς θελήσεως καὶ δράσεως (ἐνεργείας) τοῦ θεοῦ.

Ἄλλην μορφήν λαμβάνει ἡ τάσις πρὸς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν εἰς τὸν Herbert Spencer (1820—1904). Αὐτὸς ἀκόμη καὶ τὰς προκαταρκτικὰς ἐργασίας (ἐρεῦνας) διὰ τὸ σύστημα ὀνομάζει φιλοσοφίαν ὡς «σύστημα τῆς συνθετικῆς φιλοσοφίας»⁽¹⁾. Προτάσσει βέβαια τὴν συνολικὴν ἐνιαίαν γνῶσιν ὡς «πρώτας ἀρχάς», τὸ πράττει ὅμως ἴσως μόνον ἀπὸ δῆθεν συστηματικῶν λόγων· εἰδὲ μὴ ἐπεξεργάζεται εἰς τὰς «πρώτας» αὐτὰς «ἀρχάς» (first principles) μόνον πορίσματα κατ' ἰδίαν ἐρευνῶν. Σκέπτεται λοιπὸν ὡς ἑξῆς: α) ἡ φυσιοδιφικὴ θεωρία τῆς ἐξελίξεως πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ ὡς ἔχουσα βάσιν τὴν ἐκδοχὴν, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν προσαρμόζεται εἰς τὸ ἐξωτερικόν, ἐννοεῖται ἐπὶ τῇ βάσει ἐξωτερικῶν αἰτιῶν· β) ἡ ψυχικὴ ἐξέλιξις ὑποδεικνύει, ὅτι ὑπάρχει ἀναγκαίως μία τελευταία πραγματικότης· γ) ἡ ἐξέλιξις τῆς ἠθικότητος πρέπει νὰ ἐξηγηθῆ ὡς προσαρμογὴ εἰς σκοποὺς τῆς αὐτοσυντηρησίας καὶ τῆς συντηρήσεως τοῦ εἴδους. Διὰ τοιούτων καὶ παρομοίων ἐρευνῶν καταλήγει ἔπειτα εἰς τὴν ἐνιαίαν γνῶσιν τοῦ σύμπαντος, θέλει δὲ ν' ἀποκτήσῃ τὴν γνῶσιν αὐτὴν ἐπὶ τῇ βάσει (μὲ τὴν βοήθειαν) ἐνὸς νόμου, ὃ ὅποῖος ἔχει τὴν ἰδίαν περιοχὴν (πλάτος καὶ βάθος) ὅπως καὶ οἱ νόμοι τῶν συστατικῶν μερῶν αὐτῆς, οἱ νόμοι τῆς κατ' ἰδίαν πείρας· ὡς τοιοῦτον νόμον παραδέχεται λοιπὸν τὴν ἐξέλιξιν (κίνησιν) καὶ εἶναι τῆς γνώμης: ὅτι ἡ πρώτη ἀρχὴ (ἡ βάσις τοῦ κόσμου), οὕτως εἶπεῖν τὸ ἐξ οὗ ἔγινε ὁ κόσμος, τοῦ ὁποίου νόμος εἶναι ἡ ἐξέλιξις (ἡ κίνησις), εἶναι τὸ «ἄγνωστον», τὸ ὅποῖον ὅμως εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῆ δύναμις· τὸ «ἄγνωστον» αὐτὸ δὲν εἶναι ἀπόσωπον, εἶναι «ὑπερπροσωπικόν»· δηλαδή: προσωπικὸς θεὸς δὲν ὑπάρχει, τὸ ὑπερπροσωπικόν ὅμως ἐκεῖνο ἄγνωστον συμπίπτει μὲ τὴν βασικὴν ἰδέαν τῆς θρησκείας, ὥστε ἡ θρησκεία ἔχει αἰώνιον λόγον ὑπάρξεως.

1. Πρβλ. H. Spencer, System of synthetic Philosophy I. First Principles, II καὶ III Principles of Biology, IV, καὶ V Principles of Psychology, VI, VII καὶ VII Principles of Sociology, IX καὶ X Principles of Morality.

Εἶναι σπουδαῖον διὰ τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν πρὸς μίαν ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων τῶν κατ' ἰδίαν ἐρευνῶν ὅτι ὁ W u n d t λέγει περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ συστήματός του· λέγει δηλαδή: δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποδειχθῇ ὅτι αὐτὸ καὶ μόνον εἶναι ὀρθόν, καθορίζεται μόνον ἀπὸ τὴν ἔννομον λειτουργίαν τοῦ νοῦς καὶ αὐτὸ ἀρκεῖ, διότι καὶ δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀποδειχθῇ ὅτι εἰς τὴν ἰδέαν (τὴν ἀναγκαίαν ἰδέαν) ἀνταποκρίνεται καὶ ἡ πραγματικότητα. Τὰ συστήματα τῆς κατευθύνσεως αὐτῆς ἔχουν ἐπομένως, ἀλλὰ καὶ ρητῶς, ὑποθετικὸν χαρακτήρα, μᾶλλον ὅτι βασίζονται ἐπὶ τῆς πείρας, ἐπὶ ἀποτελεσμάτων κατ' ἰδίαν ἐρευνῶν. Ἐγὼ θὰ πραγματευθῶ τὸ ζήτημα αὐτό, ὅτι δηλαδή πᾶσα φιλοσοφία ἐξ ἑαυτῆς ἔχει ὑποθετικὸν χαρακτήρα, κατωτέρω (1). Ἐδῶ ἐκφράζω τὴν ἀμφιβολίαν μου μόνον ἐὰν τὰ τέσσαρα τυπικὰ συστήματα, τὰ ὅποια ἐξέθηκα ἐδῶ, εἰργάσθησαν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀποτελεσμάτων κατ' ἰδίαν ἐρευνῶν (τῆς πείρας) καὶ ἀμφιβάλλω ἐὰν ἔγινεν ἐπιτετραμμένη συναρμογὴ τῶν βάσεων αὐτῶν ὡς σύστημα. Ἀφήνω τὰς ἐκδοχὰς τοῦ Φέχνερ κατὰ μέρος· εἶναι μᾶλλον φανταστικαὶ παρὰ δεδομένα τῆς πείρας (ὅτι π.χ. ἡ γῆ ἔχει ἰδίαν συνείδησιν κτλ.). Ἀμφιβάλλω λοιπὸν ἐὰν ὁ L o t z e κρίνει καλά, ὅταν λέγει ὅτι, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ἐνεργεῖ κατὰ θέλησιν, ἄρα πραγματοποιοῦνται εἰς τὸν κόσμον ἀξίαι, ὅτι ἡ ἠθικότης, ἢ ἡ ἠθικὴ τάσις τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπόδειξις σκοποῦ, ὁ ὅποιος θέλει νὰ ἐπιτευχθῇ εἰς τὸν κόσμον· ἀμφιβάλλω δὲ ἐὰν κρίνει καλῶς λέγων, ὅτι, ἐπειδὴ τὰ πράγματα ἀλληλενεργοῦν, ὥστε εἶναι μέρη μιᾶς γενικῆς οὐσίας, ἄρα τὸ ὄντως ὄν καὶ πᾶν πραγματικὸν εἶναι πνευματικὸν κτλ. Ἀμφιβάλλω ἐὰν ὁ W u n d t κρίνει ὀρθά, ὅταν παραδέχεται τὸν παραλληλισμὸν τῶν ψυχικῶν φαινομένων πρὸς τὰ σωματικά, παραδέχεται δὲ μᾶλλον ταῦτα μόνον ἄτομα θελήσεως, μίαν ἀρχικὴν θέλησιν, ὡς ἀρχὴν καὶ βάσιν τῶν φαινομένων, ἀμφιβάλλω δὲ ἐὰν κρίνει ὀρθά, ὅταν παραδέχεται ὅτι, ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος τείνει πρὸς ἠθικότητα, ἄρα εἶναι μέρος ἐνὸς ἀνωτέρου πνευματικοῦ βίου κτλ. Ἀμφιβάλλω ἐὰν ὁ S p e n c e r

1. Πρβλ. εἰς τὸ δεύτερον μέρος.

κρίνει ἀντικειμενικά, ὅταν λέγει ὅτι ἡ ψυχικὴ ἐξέλιξις ὑποδεικνύει τὴν ὕπαρξιν μιᾶς τελευταίας πραγματικότητος ψυχικοῦ εἴδους, οὕτως εἶπεῖν, ἢ ὅταν λέγει ὅτι ἠθικότης εἶναι ἡ συντήρησις τοῦ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ εἴδους κτλ. Χαρακτηριστικὸν εἶναι ὅτι καὶ οἱ τρεῖς φιλόσοφοι, ἐννοεῖται καὶ ὁ F e c h n e r, καταλήγουν εἰς τὸν θεὸν (ὁ S p e n c e r εἰς τὸ ὑπερπροσωπικὸν πνευματικόν, τὸ «ἄγνωστον»). Ἡ ἀλήθεια εἶναι λοιπὸν μᾶλλον, ὅπως καὶ ρητῶς ὁμολογεῖται ἀπὸ τὸν W u n d t, ὅτι ἔγινεν ἐπεξεργασία τῶν γνώσεων «εἰς μίαν ἄποψιν περὶ κόσμου καὶ βίου, ἢ ὅποια νὰ ἱκανοποιῇ τὰς ἀπαιτήσεις τῆς διανοήσεως καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς καρδίας (Gemüt)»· δηλαδὴ αἱ ἀνάγκαι τῆς καρδίας δὲν ἠρευνήθησαν πρῶτα - πρῶτα, εἰ καὶ κατὰ πόσον ὁμοιάζουν ἢ δὲν ὁμοιάζουν τὴν τεθλασμένην ράβδον μέσα εἰς τὸ νερόν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΔΕ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

Η ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΔΕ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Α. Αἱ βάσεις τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας

Μία σύγκρουσις ἐντατικωτάτου εἴδους ἀλλὰ καὶ μεγάλου ἐνδιαφέροντος γίνεται, ὡς φαίνεται, ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ ὡς τοιαύτη, ἢ σύγκρουσις μεταξὺ ἐπιστήμης καὶ καρδίας. Ἡ φιλοσοφία παρήχθη εἰς τοὺς (ἀρχαίους) Ἕλληνας Ἰωνας - Ἀθηναίους (ἀπὸ δὲ τοὺς παλαιούς λαοὺς ἔφθασαν κυρίως μόνον οἱ Ἕλληνες εἰς φιλοσοφίαν) ὡς ἐπιστημονικὴ τάσις, ἀφοῦ τὸ πνεῦμα ἀπηλευθερώθη ἀπὸ τὴν (μυθολογικὴν) θρησκείαν. Ἡ φιλοσοφικὴ τάσις ἤθελε νὰ ἐξηγήσῃ τὸν κόσμον ἐπιστημονικῶς, ἢ ἐξήγησις ὅμως αὐτὴ κατεσκευάσθη, ὡς φαίνεται, ἀσυνειδήτως κάπως, σύμφωνα πρὸς τινὰς προϋποθέσεις καὶ πρὸς χάριν τοιούτων προϋποθέσεων. Ὁ φιλόσοφος νομίζει ὅτι καταγίνεται μὲ ἀντικειμενικὴν ἐπιστήμην περὶ τοῦ ὅλου τοῦ κόσμου, περὶ τοῦ ἀληθοῦς κόσμου, καὶ ὅμως εἶναι θῦμα, ὡς φαίνεται, προϋποθέσεων τινῶν καὶ τάσεων, αἱ ὁποῖαι ἐνεργοῦν ἐντὸς του. Πῶς ἄλλως νὰ ἐξηγηθῇ ὅτι αἱ διδασκαλίαι τοῦ φιλοσόφου, ὅπως ἔδειξα, δὲν εἶναι ἀναγκαῖαι ἀκόμη καὶ ἐν τῇ ἀκολουθίᾳ τῶν σκέψεων (τῶν διανοημάτων) του. Γεννᾶται λοιπὸν τὸ ἐρώτημα: τί εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἤνάγκασεν αὐτὸν νὰ παραδεχθῇ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον παρεδέχθη (ὡς ἀλήθειαν) καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετον αὐτοῦ ἢ κάτι ἄλλο; Ἦτοι τώρα

πρόκειται περὶ τούτου: νὰ εὐρεθοῦν αἱ δυνάμεις καὶ οἱ λόγοι, οἱ ὅποιοι συνετέλεσαν εἰς τὴν κατασκευὴν τοῦ συστήματος κατὰ τὴν ἐπεξεργασίαν αὐτοῦ. Αἱ δυνάμεις καὶ οἱ λόγοι αὐτοὶ ἐνεργοῦν εἰς ὅλους τοὺς φιλοσόφους, ἀδιάφορον εἶναι ἢ δολογία των εἶναι (διὰ νὰ μεταχειρισθῶ δύο ὄρους τῶν σχολαστικῶν φιλοσόφων) ἐκ τῶν προτέρων τὸ «credo ut intelligam» (πιστεύω διὰ νὰ κατορθώσω νὰ κατανοήσω) ἢ τὸ «intelligo ut credam» (θέλω νὰ κατανοήσω διὰ νὰ πιστεύω).

Ἀπὸ τὴν προηγηθεῖσαν κριτικὴν μου ἐπισκόπησιν τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας ἐξ αὐτῆς ταύτης ἐξάγεται χωρὶς ἀντίρρησης ἡ ἐπομένῃ ἀλήθεια: ἡ ἱστορικὴ φιλοσοφία παρουσιάσθη πάντοτε μὲ μίαν οἴαν δὴ ποτε πρόθεσιν (τάσιν) πρὸς ἀναμόρφωσιν τοῦ βίου καὶ συχνότατα καὶ τῆς κοινωνίας⁽¹⁾. Παντοῦ κυριαρχεῖ ὁ αὐτὸς τρόπος, κατὰ τὸν ὅποιον τίθεται τὸ ζήτημα: τὴν ἀφετηρίαν ἀποτελεῖ μία ἐκδοχὴ (ἐκ τῶν προτέρων κυρίως) περὶ εὐτυχίας, περὶ ἠθικότητος, περὶ κοινωνίας καὶ ἔπειτα γίνεται προσπάθεια καὶ διὰ νὰ θεμελιωθῇ ἡ ἐκδοχὴ ἐκείνη ἢ διὰ μιᾶς γενικῆς ἀπόψεως τοῦ κόσμου, ἢ ἐπεξεργασία τῆς ὁποίας γίνεται ἀκριβῶς πρὸς τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον καὶ ἡ ὁποία δὴθεν θεμελιώνεται διὰ μιᾶς ἐρευρισκομένης θεωρίας περὶ γνώσεως, ἢ καὶ μόνον ἀπ' εὐθείας διὰ μιᾶς τοιαύτης θεωρίας περὶ γνώσεως. Δηλαδή: ἡ θεωρία περὶ κό-

1. Ὁ Hegel λέγει: εἶναι ἀντίφασις εἰς τὴν φύσιν τῆς φιλοσοφίας, εἴαν αὐτὴ ἤθελε νὰ διδάξῃ εἰς τὸν κόσμον, πῶς ὄφειλε νὰ εἶναι ἡ φιλοσοφία εἶναι ἢ ἰδέα τοῦ κόσμου καὶ δὲν δύναται ν' ἀνανεώσῃ τὸν κόσμον, εἶναι μόνον γνῶσις τοῦ κόσμου ὅπως αὐτὸς εἶναι (πρβλ. τὸ σύγγρ. του Grundlinien τῆς φιλοσοφίας τοῦ δικαίου δευτ. ἐκδ. σελ. 20). Τοῦτο εἶναι ὀρθόν, ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ νοήματι ὅτι οὕτως ὄφειλε νὰ ἔχη τὸ πρᾶγμα, εἴαν ἡ φιλοσοφία πρέπει νὰ γίνῃ ἐπιστήμη· ἐννοεῖται ὅμως ὅτι δὲν ἀποκλείει καὶ τὸ «ὄφεις!» ὡς θέμα τῆς φιλοσοφίας, εἴαν εἶναι (καὶ εἶναι) γεγονὸς ἐν τῇ ἐξελίξει π.χ. τῆς ἀνθρωπότητος· οἱ λόγοι τοῦ Hegel εἰδικώτερον καθορίζονται διὰ τῆς μεταφυσικῆς του, ἐνῶ πραγματικῶς προσπαθεῖ νὰ θεμελιώσῃ τὴν γνώμην του περὶ ἠθικότητος καὶ σιωπηρῶς τὴν παρακέλευσιν του πρὸς ὠρισμένον ἠθικὸν καὶ πολιτειακὸν βίον.

σμου καὶ γνώσεως κατεσκευάσθη εἰς τὴν μέχρι τοῦδε φιλοσοφίαν χάριν τῆς (μιᾶς οἰασδήποτε) ὀρισμένης ἐκδοχῆς περὶ τοῦ τρόπου τοῦ βίου τοῦ ἀνθρώπου. Ὡστε τὸ ζήτημα εἶναι μόνον νὰ γίνῃ γνωστὸν πῶς ἐντὸς τοῦ γενικοῦ τούτου τύπου τῆς φιλοσοφίας παρήχθησαν τὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ὅμοια ἢ ἀνόμοια φιλοσοφικὰ συστήματα.

Οἱ λόγοι καὶ αἱ προϋποθέσεις, ὅταν αἱ φιλοσοφικαὶ ἐκδοχαὶ καὶ τὰ συστήματα εἶναι ὅμοια, εἶναι προδήλως τὰ ἑξῆς: ὅπως δηλαδὴ εἰς τὴν ἀνατομίαν τῶν ζώων κατὰ τὸν αὐτὸν ἢ ὅμοιον τρόπον καὶ κατὰ τὴν ἐπισκόπησιν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀπαντᾷ ὁ ἐρευνητὴς ἓνα σχεδὸν ἐκπληκτικὸν φαινόμενον· αὐτὸ εἶναι εἰς τὴν ἀνατομίαν (διὰ ν' ἀναφέρω τὸ ἓνα καὶ μόνον) π.χ. ἡ συγγένεια τοῦ σκελετοῦ διαφόρων εἰδῶν ζώων, εἰς δὲ τὴν ἱστορίαν τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας ἡ μεγαλυτέρα ἢ ἡ μικροτέρα ὁμοιότης τῶν συστημάτων εἰς διαφόρους λαούς. Ὅποιος λοιπὸν δὲν ἀντιπαρέρχεται τὰ φαινόμενα αὐτά, ἀλλὰ κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ἀνατομίας παρατηρεῖ αὐτὰ ἀκριβέστερα, διὰ νὰ τὰ κατανοήσῃ, ἀνακαλύπτει ὅτι ἡ ὁμοιότης αὕτη τῶν ὁμοίων φιλοσοφικῶν συστημάτων εἰς διαφόρους λαούς παρουσιάζεται ἐντὸς ὁμοίων κοινωνικῶν καταστάσεων. Ἀπλούστατον καὶ σαφέστατον παράδειγμα εἶναι ἡ ταυτότης ἢ τουλάχιστον ἡ ὁμοιότης τῆς κοινωνικῆς καὶ γενικῶς τῆς πνευματικῆς καταστάσεως εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὴν (μετὰ ταῦτα) Εὐρώπην, κατὰ τὴν ἐποχὴν ὅποτε ἐκεῖ μὲν ἐργάζονται ὁ Ἀντισθένης, ὁ Σωκράτης καὶ ὁ Πλάτων, ἐδῶ δὲ ὁ Rousseau, ὁ Kant καὶ ὁ Fichte⁽¹⁾ κ.ἄ. καὶ ἡ ὁμοιότης τῶν φιλοσοφικῶν ἀπόψεων τῶν δύο μερῶν. Τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει γενικῶς καὶ δι' ὅλα τὰ παράλληλα ἢ μᾶλλον τ' ἀνταποκρινόμενα φαινόμενα εἰς τὸν βίον τῶν λαῶν καὶ διὰ τὰς ἐντὸς τῶν τοιούτων καταστάσεων παρουσιαζομένας πνευματικὰς τάσεις⁽²⁾.

1. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Fichte ὀνομάζει τὴν ἐποχὴν τοῦ ἐποχὴν τῆς ἁμαρτίας, τῆς Sündhaftigkeit.

2. Πρβλ. τὸ σύγγραμμά μου Οἰκονομία καὶ Φιλοσοφία.

Ἄλλὰ τότε γεννᾶται τὸ ζήτημα: πόθεν αἱ ἀνομοιότητες τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἐκδοχῶν ἐντὸς τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ λαοῦ. Αἱ ἀνομοιότητες δὲ αὐταὶ εἶναι πολὺ μεγαλύτεραι τῶν ὁμοιοτήτων μεταξὺ διαφόρων λαῶν. Εἶναι ὅμως εὐκόλον νὰ εὐρεθῇ ἡ ἐξήγησις καὶ τῆς ἀνομοιότητος αὐτῆς διὰ παραβολῆς. Ἡ ἀνομοιότης ὑπάρχει: α) μὲ τὴν ἀνομοιότητα τοῦ χαρακτῆρος τῶν φιλοσόφων, καὶ τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ χαρακτῆρος καὶ β), ἐννοεῖται, καὶ μὲ τὴν ἀνομοιότητα τοῦ ποσοῦ τῶν θετικῶν γνώσεων, αἱ ὁποῖαι ὑπάρχουν καὶ χρησιμοποιοῦνται κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ συστήματος. Ἀναφέρω καὶ πάλιν τὸ ἀπλούστατον τῶν παραδειγμάτων: τὰ συστήματα (αἱ φιλοσοφικαὶ ἐκδοχαὶ) τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Πλάτωνος παρουσιάζονται ταυτοχρόνως ἐντὸς τοῦ ἰδίου ἔθνους καὶ τῆς ἰδίας ἐποχῆς, ἐνῶ ὁ Πλάτων, ὁ Fichte, ὁ Schelling, ὁ Hegel φιλοσοφοῦν ἐντὸς δύο διαφόρων ἐθνῶν· ἄς ληφθῇ τώρα ὑπ' ὄψιν τὸ ἐξῆς: εἰς τοὺς τελευταίους φιλοσόφους εὐρίσκει κανεὶς ὄχι μόνον γενικῶς ὁμοιότητα τῆς φιλοσοφικῆς γενικῆς ἀπόψεώς των περὶ κόσμου, τὴν ὁποῖαν ἐξήγησα ἤδη διὰ τῆς ταυτότητος ἢ ὁμοιότητος τῆς καταστάσεως τῆς ἐποχῆς (τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, ἐντὸς τῆς ὁποίας ζοῦν), ἀλλὰ καὶ ἀνομοιότητος (διαφορᾶς)· εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ Ἀριστοτέλην παρουσιάζονται μόνον ἀνομοιότητες εἰς τὰς φιλοσοφικάς των ἐκδοχὰς (αὐταὶ εἶναι ἐκ διαμέτρου ἀντίθετοι). Διδακτικὴ δὲ εἶναι ἡ ἀνομοιότης αὐτῆ τῶν ἐκδοχῶν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους: κατὰ τὸν τελευταῖον ἡ εὐτυχία ὑφίσταται εἰς τὴν ἀπόλαυσιν, πρέπει κανεὶς ν' ἀπολαύη καὶ νὰ θέλῃ ν' ἀπολαύῃ τὸν βίον, μαίνεται ὅστις δὲν θέλει γὰρ τὸν ἀπολαύῃ ἀπεναντίας ὁ Πλάτων προσπαθεῖ νὰ δώσῃ εἰς τὸν βίον ἀνωτέραν ἀξίαν, ἀξίαν προπαρασκευῆς διὰ μίαν ἀνωτέραν κατάστασιν τῆς ψυχῆς καὶ θέλει ν' ἀναμορφώσῃ τὴν κοινωνίαν ἠθικῶς. Λέγω λοιπὸν ὅτι εἰς τὴν ἀντίθεσιν αὐτὴν τῶν διδαγμάτων τῶν δύο φιλοσόφων παρουσιάζεται σαφῶς ἡ διαφορὰ δύο εἰδῶν ἀντιλήψεων τῆς αὐτῆς καταστάσεως. Καὶ πῶς εἶναι λοιπὸν αὐτὴ καθωρισμένη; Ἴδου τί συμβαίνει: οἱ δύο φιλόσοφοι ἔχουν τὴν αὐτὴν οἰκονομικὴν καὶ κοινωνικὴν θέ

σιν, τὸν αὐτὸν διδάσκαλον, τὸν Σωκράτην, καὶ τὸ αὐτὸ κοινωνικὸν περιβάλλον, γνώσεις δὲ θετικὰς δὲν ἔχει ὁ ἕνας περισσοτέρας τοῦ ἄλλου· λοιπὸν δὲν ἀπομένει τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ νὰ παραδεχθῆ κανεὶς ὅτι ἡ διαφορὰ τῶν φιλοσοφημάτων των ἔχει ὡς αἰτίαν τὸν χαρακτῆρα των· εἶναι δὲ πράγματι καὶ ὁ τρόπος τοῦ βίου των τελείως διάφορος.

Ἐὰν λοιπὸν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν διὰ μὲν τὰς ὁμοιοτήτας τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων μεταξὺ διαφορῶν ἔθνων ἢ ὁμοιότης τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, διὰ δὲ τὴν διαφορὰν αὐτῶν ἐντὸς τῆς αὐτῆς κοινωνικῆς καταστάσεως εἰς τὴν φιλοσοφίαν π.χ. τοῦ Ἀριστίππου καὶ τοῦ Πλάτωνος ἢ ἐκ διαμέτρου ἀντίθεσις τοῦ χαρακτῆρος των, εἰς τὰ συστήματα δὲ τοῦ Πλάτωνος μὲν ὡς Ἕλληνας καὶ τῶν Fichte, Schelling, Hegel ὡς Γερμανῶν ἢ ἀνομοιότης τῶν ἔθνικων χαρακτήρων, τότε ἐκ τῆς παραβολῆς αὐτῆς λύεται τὸ πρόβλημα. Καθορίζω λοιπὸν τὰς βάσεις ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφιλοσόφουν μέχρι τοῦδε οἱ φιλόσοφοι συντόμως ὡς ἑξῆς:

α) πρώτη καὶ κυρία βᾶσις εἶναι ἡ προσωπικότης, ἡ ψυχικὴ σύστασις, ὁ χαρακτῆρ τοῦ φιλοσοφοῦντος,

β) δευτέρα βᾶσις εἶναι ἡ γενικὴ ψυχικὴ ἰδιότης, ὁ χαρακτῆρ τοῦ ἔθνους, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ὁ φιλοσοφῶν,

γ) τρίτη βᾶσις εἶναι ἡ κοινωνικὴ κατάσταση, ἡ κατάσταση τῆς ἐποχῆς.

δ) τέλος τετάρτη βᾶσις εἶναι γενικῶς καὶ τὸ ὑπάρχον ποσὸν γνώσεων περὶ τῆς φύσεως.

B. Χαρακτῆρ καὶ ἀξία τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας.

Ὅταν λέγεται ὅτι ἡ φυσιοδιφία παρουσιάζει ἀπὸ τοῦ Lamarck ἢ τοῦ Darwin καὶ ἐντεῦθεν συνεχῆ ἐξέλιξιν, αὐτὸ σημαίνει ὅτι αἱ νεώτεραι ἡλικίαι ἐξακολουθοῦν νὰ συμπληρῶνουν, νὰ τελειοποιοῦν, ἀκριβέστερον νὰ θεμελιώνουν ἢ καὶ νὰ διορθῶνουν κτλ. ὅ,τι ἐκεῖνοι ἀνεκάλυψαν, εἶπον καὶ ἐθεμελίωσαν κάπως. Δηλαδή ἡ ἱστορία τῆς βιολογίας π.χ. ἀποτελεῖται ἀπὸ τὸν Lamarck ἢ τὸν Darwin καὶ ἐντεῦθεν πράγ-

ματι ἀπὸ τὴν ἐξέλιξιν τῶν γνώσεων περὶ τοῦ βιολογικοῦ λεγομένου κόσμου. Τὸ παράδειγμά μου αὐτὸ διασαφηνίζει λοιπὸν καὶ τὸ ζήτημα περὶ τῆς ἀξίας τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας. Ἦτοι πρὸς λύσιν τοῦ ζητήματος τούτου ἀπαιτοῦνται αἱ ἐπόμεναι γνώσεις: πρῶτον ἐὰν ἕνα οἰονδήποτε σύστημα τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας ἢ οἰαδήποτε ἐκδοχὴ αὐτῆς εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀντικειμενικὴ ἀλήθεια, δεύτερον δὲ ἐὰν ἡ ἐξέλιξις τῶν διαφορῶν διδασκαλιῶν εἰς τὴν μέχρι τοῦδε φιλοσοφίαν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθῆ ὡς ἐξέλιξις, ὡς τελειοποίησις τῆς ἀρξαμένης γνώσεως (ὡς μιᾶς ἀντικειμενικῆς ἀληθείας, ἀντικειμενικῆς, καλῶς ἐδραιωμένης πιθανότητος).

Ἐν πρώτοις ἀναφέρω λοιπὸν, ὅτι μία ἐξέλιξις τῶν ἰδεῶν παρουσιάζεται πράγματι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας. Ὡς ἐκ τούτου εὐρίσκει κανεὶς εἰς τὰς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ὅτι οἱ ἱστορικοὶ, ἀναλόγως τοῦ βαθμοῦ τῆς μνήμης των καὶ ἀναλόγως τοῦ τρόπου πῶς κατενόησαν τὰ συστήματα, ἐννοεῖται ὅμως καὶ ἀναλόγως τῆς ἀξίας, τὴν ὁποίαν δίδουν εἰς τὸ ζήτημα, ἐξαίρουν τὴν ἱστορικὴν ἐξάρτησιν τῶν διδαγμάτων τῶν μεταγενεστέρων φιλοσόφων ἀπὸ τὰς ἰδέας (τῶν) προγενεστέρων. Ἐπειδὴ ὅμως, ὅπως κατέδειξα, αἱ μέχρι τοῦδε φιλοσοφίαι παρήχθησαν καθοριζόμεναι ψυχολογικῶς καὶ ἐποχιακῶς, ἐννοεῖται ὅτι δὲν ἔχει καμμίαν ἀξίαν καθ' ἑαυτὸ τὸ ἐὰν διδάγματα τινὰ ἀνανεώνουν ἢ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀναπτύσσουν παλαιότερα. Τὸ τονίζω: ἐπειδὴ τὰ συστήματα τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας καθορίζονται κυρίως ἀτομικῶς καὶ ἐθνικῶς ψυχολογικῶς καὶ ἐποχιακῶς κοινωνικῶς, ἐννοεῖται ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν κυρίως νὰ γίνῃ λόγος περὶ ἀντικειμενικῆς ἀληθείας εἰς τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, οὔτε δὲ καὶ περὶ ἐξελίξεως τῆς γνώσεως.

Τὰ συστήματα τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας δὲν ἔχουν λοιπὸν καμμίαν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον δὲν ἔχουν ὡς βάσιν τελείας θετικὰς ἐπιστημονικὰς γνώσεις. Εἰς τὴν φιλοσοφίαν αὐτὴν τὸ πᾶν εἶναι ἐκ τῶν προτέρων καὶ κατ' ἀρχὴν καθωρισμένον ἀπὸ τὸ συναίσθημα τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ ἰδιαιτέρου χαρακτῆρος τοῦ φιλοσόφου καὶ ἀπὸ τὰς ἀνάγκας τῆς κοινωνίας τῆς ἐποχῆς. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι ἀσήμαντον καὶ τὸ ὅτι μᾶλα ταῦτα συμβαίνει

*Ελευθεροπούλου. Εἰσαγωγή εἰς ἐπιστημονικὴν φιλοσοφίαν

καὶ μία ἐξέλιξις τῶν διδαγμάτων· εἶναι ἀσήμαντον, διότι οὔτε τὰ διδάγματα ἐκεῖνα ἐλέχθησαν τὸ πρῶτον κατὰ τρόπον ἀντικειμενικὸν ἐπιστημονικόν, οὔτε ἡ ἐξέλιξις αὐτῶν δεικνύει πρόοδον κατὰ τὴν θεμελίωσιν αὐτῶν· ἡ ἐξέλιξις τῶν αὐτῆ συμβαίνει κατ' ἀνάγκην διὰ τῆς προσαρμογῆς τῆς ἀρχικῆς ἰδέας (διδασκαλίας) εἰς νέας ἀνάγκας· συνηθέστατα μάλιστα ἡ ἐξέλιξις τῶν διδαγμάτων τούτων εἴς μέχρη τοῦδε φιλοσοφίας εἶναι κυρίως ἐξέλιξις (τῶν) ἐννοιῶν, ἢτοι ἡ αὐθαίρετος ἐκδοχὴ τοῦ ἐνὸς φιλοσόφου μεταβάλλεται ἀπὸ ἑνα ἄλλον κατὰ τὴν σημασίαν της.

Ἡ ἀξία τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας κρίνεται λοιπὸν ἀντικειμενικῶς, ὅταν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὁ χαρακτήρ αὐτῆς. Ἐπειδὴ δηλαδὴ ἡ φιλοσοφία αὐτὴ παρήχθη ἀπὸ τοὺς τέσσαρας ἐκείνους ὄρους (τὸν χαρακτήρα τοῦ φιλοσόφου καὶ τῆς ἐθνικότητός του, τὰς κοινωνικὰς συνθήκας καὶ τὸ ποσὸν τῶν θετικῶν γνώσεων), εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ μέχρι τοῦδε φιλοσοφία ἔχει κατ' ἀνάγκην ὑποκειμενικὸν χαρακτήρα, ὄχι ἀντικειμενικόν, ἐπιστημονικόν. Δὲν ἔχει σημασίαν ὅτι ἕκαστον σύστημα παρουσιάζεται μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι εἶναι τὸ μόνον καὶ ἀπολύτως ἀληθές· αὐτὸ εἶναι μόνον ἡ πεποίθησις τοῦ φιλοσόφου, ἡ ὁποία δὲν εἶναι, ἐννοεῖται, καὶ ἐγγύησις διὰ τὴν ἀλήθειαν τοῦ συστήματός του· ἡ πεποίθησις αὐτῆ τοῦ φιλοσόφου ἐγγυᾶται μόνον ὅτι ὁ φιλόσοφος αὐτὸς δὲν εἶναι ψευδοφιλόσοφος (κατασκευαστής). Εἶναι βέβαια τότε παράδοξον ὅτι ὁ *Lotze* (Λότζε) ἐκθέτει τὸ σύστημά του ὡς μίαν ὑπόθεσιν, ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν ν' ἀντικατασταθῆ διὰ μιᾶς ἄλλης· ὁ δὲ *W. Wundt* εἶπεν ἔπειτα, ὅτι πᾶσα φιλοσοφία, ἐπομένως καὶ ἡ ἰδική του ἔχει μόνον ὑποθετικὸν χαρακτήρα. Ἀλλὰ εἰς τοιαύτας περιστάσεις δὲν πρόκειται κυρίως περὶ ἀμφιβολίας διὰ τὴν ἀξίαν τῆς ἰδίας γνώμης τοῦ φιλοσόφου, ἀλλὰ περὶ τῆς συνειδήσεως αὐτοῦ, ὅτι πᾶσα φιλοσοφία πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπὸ τὴν ἐννοιαν μιᾶς ὑποθέσεως, ὅπως καὶ πᾶσα ἐπιστημονικὴ ὑπόθεσις, ἡ ὁποία πρέπει νὰ μεταβληθῆ ἅμα ὡς εὐρεθοῦν νέαι θετικαὶ ἀλήθειαι. Περὶ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς θὰ ὁμιλήσω ἀργότερον (1).

1. Πρβλ τὸ τελευταῖον κεφ. τοῦ βιβλίου τούτου.

Παρουσιάσθη λοιπὸν ἡ σχεδὸν ἀπέραντος ποικιλία τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων, ἥτοι τῶν ἀπαντήσεων εἰς τὸ ἐρώτημα ποία ἡ ἀρχικὴ αἰτία καὶ ὁ τελικὸς σκοπὸς τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου εἰδικώτερον, ἀλλὰ κανὲν ἀπὸ τὰ φιλοσοφικὰ αὐτὰ συστήματα δὲν ἔχει οὔτε ἀξίαν ἀντικειμενικὴν ἐπιστημονικὴν οὔτε καὶ γενικὴν. Φαίνονται βέβαια συστήματά τινα φιλοσοφικὰ ἢ καὶ μόνον φιλοσοφικὰ τινες ἐκδοχαὶ νὰ ἔχουν μίαν ἄχρονον καὶ ἀπρόσωπον, λοιπὸν αἰώνιαν, ἀξίαν διὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Τὰ συστήματα καὶ αἱ διδαχαὶ τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Καντ εἶναι προδήλως τοιούτου εἴδους, ἀφοῦ δὲν ἐπαλαιώθησαν ἀκόμη καὶ πιθανῶς δὲν θὰ ἐκλείψουν ποτέ, ἔφ' ὅσον ὑπάρχουν ἀνθρώποι ἐπὶ τῆς γῆς θὰ παρουσιάζονται πάντοτε ἐκ νέου, ἔστω καὶ ἐὰν ὑπὸ νέαν μορφήν ἢ, κατὰ τὴν συνήθη ἔκφρασιν, περαιτέρω ἐξειλιγμένα. Ὁ λόγος ὅμως τοῦ γεγονότος αὐτοῦ δὲν εἶναι ὅτι περιέχουν ἀλήθειαν ἀντικειμενικὴν, δὲν εἶναι τὸ ἐπιστημονικόν των κῦρος· τὰ φιλοσοφήματα ἐκεῖνα εἶναι, οὔτως εἶπεῖν, αἰώνια, διότι ἱκανοποιοῦν τὰς ἀνάγκας (τοὺς πόθους) τῆς κοινῆς ἀνθρωπίνης καρδίας ἀκριβέστερον ὅπως καὶ ἡ θρησκεία. Δὲν εἶναι ὀρθὴ ἢ ἀποψις τοῦ Cousin, ὅτι ἀληθὲς εἶναι εἰς τὰς διαφόρους φιλοσοφίας ὅ,τι ἰσχύει πάντοτε, ἔσφαλμένον δὲ ὅ,τι παρέρχεται. Ἀληθὲς εἶναι ὅτι τὰ φιλοσοφικὰ διδάγματα, τὰ ὅποια ἐπιζοῦν τὴν ἐποχὴν των καὶ τὸν φιλόσοφον, εἶναι ἐκεῖνα τὰ ὅποια ἱκανοποιοῦν τοὺς πόθους καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, οἱ πόθοι δὲ αὐτοὶ καὶ αἱ ἀνάγκαι (πρὸ πάντων ὅτι: εἴθε νὰ ὑπάρχη θεός, ὅτι: εἴθε ἡ ψυχὴ νὰ εἶναι ἀθάνατος καὶ ὅτι: εἴθε νὰ ὑπάρχη ἠθικὴ εὐθύνη, κυρίως ἀνταπόδοσις) εἶναι ἀκριβῶς αἰώνιοι ἀνθρώπιοι πόθοι καὶ ἀνάγκαι.

Εἰς τὸ ζήτημα, ἐὰν εἶναι δυνατὸν ποτὲ νὰ ἐκπονηθῇ φιλοσοφικὸν σύστημα, ἐπιστημονικῶς ἀντικειμενικῶς, ἀδιάφορον πάλιν ἐὰν ἱκανοποιεῖ κάθε ἀνθρώπον, — εἰς τὸ ζήτημα αὐτὸ θὰ ἐπανέλθω ἔδῳ εἰς τὸ τέλος.

Γ. Ἡ ἀξία τῆς ἱστορίας τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας καὶ ἡ ἀξιόλογος ἐπεξεργασία αὐτῆς.

Τὰ διάφορα συστήματα τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας εἶναι

λοιπόν, ὡς ἐκ τοῦ τρόπου ποὺ ἐκπονοῦνται, χωρὶς καμμίαν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν ἐπομένως νὰ θεωρηθοῦν ὡς πηγὴ τῆς περαιτέρω φιλοσοφικῆς ἐνεργείας. Τὰ διάφορα μέχρι σήμερον ἀναπτυχθέντα φιλοσοφικὰ συστήματα δὲν παρουσιάζουν, ὅπως ἤδη κατέδειξα, ἐξέλιξιν τῆς ἀληθείας περὶ κόσμου καὶ βίου, ἀλλὰ μίαν ἐκάστοτε ἀλλάζουσαν ἀποψιν περὶ τούτων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἰδιοσυστάσις (τοῦ χαρακτήρος) τοῦ φιλοσοφοῦντος καὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐποχῆς. Ἐὰν ἡ ἀλήθεια περὶ κόσμου καὶ βίου θὰ εὔρεθῆ ποτε, τοῦτο εἶναι ἄλλο ζήτημα, ἐγὼ δὲ θὰ ἐπανέλθω εἰς αὐτό· ἀλλὰ ὅσον ἀφορᾷ τὰ μέχρι τοῦδε φιλοσοφικὰ συστήματα, εἶναι δυνατὸν ἢ ἀκολουθία αὐτῶν (ὀνομάζεται ἱστορία τῆς φιλοσοφίας) νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἡ ἱστορία τῶν πλανῶν, εἰς τὰς ὁποίας περιέπεσε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατὰ τὰς ἐκάστοτε προσπαθείας του, νὰ κατανοήσῃ τὸ ἐνιαῖον, τὸ ὅλον τοῦ κόσμου. Ἐνεκα τούτου καὶ ὁ ἀναγνώστης τῶν φιλοσόφων κατὰ τὴν χρονολογικὴν αὐτῶν σειρὰν (ἴσται τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας) ἔχει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἡ μία γνώμη (διδασκαλία) ἀνατρέπεται ἀπὸ μίαν ἄλλην καὶ ὅτι πάλιν καὶ αἱ δύο καταπολεμοῦνται καὶ καταρρίπτονται ἀπὸ μίαν τρίτην.

Πρέπει ὅμως νὰ νοηθῆ καλῶς τὸ τί λέγω, ὅταν χαρακτηρίζω τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ὄχι ὡς ἐξέλιξιν τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς τὴν ἱστορίαν (τῶν) πλανῶν, εἰς τὰς ὁποίας περιέπεσε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα κατὰ τὴν προσπάθειάν του νὰ κατανοήσῃ τὴν ἐνότητα, τὸ ὅλον τοῦ κόσμου. Ὁ μὲ ψυχραιμίαν, οὕτως εἰπεῖν, ἀναγινώσκων τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας εὐρίσκει ὅτι ἐδῶ δὲν πρόκειται περὶ ἐρεῦνης τῆς ἀληθείας· πῶς ἄλλως νὰ ἐξηγηθῆ, ὅτι ὁ ἓνας φιλόσοφος ἀντιπαρέρχεται τὸν ἄλλον, ὅτι ἕκαστος ὁμιλεῖ κυρίως καὶ τονίζει τὴν ἰδικήν του ἀποψιν περὶ κόσμου καὶ βίου; Ἀκριβῶς ἔνεκα τούτου δὲ εἶναι καταληπτὸν καὶ τοῦτο ὅτι ὁ κοινὸς ἀναγνώστης τῶν φιλοσόφων ἀναλόγως τῆς ψυχικῆς του συστάσεως συμφωνεῖ μὲ τοῦτον τὸν φιλόσοφον καὶ ὄχι μὲ τὸν ἄλλον. Δηλαδή: εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας ἔνεκα τῆς διαφορᾶς τῶν συστημάτων ἀπὸ λόγους ψυχικῆς διαθέσεως τοῦ φιλοσόφου καὶ τῆς ἐποχιακῆς

οἰκονομικῆς καὶ γενικῶς πνευματικῆς καταστάσεως ἀντιπροσωπεύονται ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ὅλα αἱ ἀνθρώπινα δυνατὰ ἀπόψεις περὶ κόσμου καὶ βίου. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἐπομένως ἡ πηγὴ, ἀπὸ τῆν ὅποιαν ἀρύεται ἕκαστος τὴν πνευματικὴν καὶ ψυχικὴν τούτου ἱκανοποίησιν: ὁ καθένας εὕρισκει ἐδῶ τὸ σύστημα τὸ ὅποιον τοῦ ἀρέσκει, ἦτοι τὸ σύστημα τὸ ὅποιον ἀνταποκρίνεται εἰς τοὺς πόθους καὶ τὰς ἀνάγκας τυυ, εἰς τὴν ψυχικὴν καὶ πνευματικὴν διάθεσίν του· ἀκόμη δὲ καὶ περισσότερον τούτου: ὁ κοινὸς ἄνθρωπος δὲν ἔχει πάντοτε καθαρὰν συνείδησιν τῆς φύσεώς του καὶ ζητεῖ πάντοτε, οὕτως εἶπεῖν, στήριγμα, τὸ δὲ στήριγμα τοῦτο εἶναι δι' αὐτὸν κατὰ μέσον μὲν ὄρον ἢ θρησκεία του, ἀλλὰ δοθείσης περιστάσεως ἀκριβῶς καὶ ἡ τοιαύτη ἢ τοιαύτη φιλοσοφία, ἡ ὅποια ἱκανοποιεῖ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὴν φύσιν του.

Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἔχει λοιπὸν εἰδικώτερον διὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον μίαν διπλὴν ἀξίαν:

1. Εἶναι ἡ πηγὴ, ἀπὸ τῆν ὅποιαν ἀρύεται ἕκαστος κατὰ τοὺς πόθους του, κατὰ τὰς προσωπικὰς του ἀνάγκας· διότι ἀκριβῶς ἕκαστη φιλοσοφία ἀντιπροσωπεύει ἓνα βίον, ὁ ὅποιος ἀντιποκρίνεται εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ φιλοσόφου καὶ τὰς ἀνάγκας τῆς ἐποχῆς, ὁ καθεὶς λοιπὸν εἶναι δυνατὸν ἀναλόγως τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῶν ἀναγκῶν τῆς ἐποχῆς του νὰ εὔρη τὴν ἱκανοποίησίν του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας εἰς τοῦτο ἢ εἰς ἐκεῖνο τὸ σύστημα. Εἶναι μὲν ἡ ποικιλία τοῦ ἀνθρώπινου βίου ἀναντιρρήτως μεγάλη, σχεδὸν ἀπειρος (ἀτελεύτητος), ἀλλὰ πάντως περιέχει ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἰς γενικὰς γραμμὰς ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ λεχθῆ περὶ κόσμου καὶ ἀνθρώπου, ἄλλως ἔάν ποτε εἰς τὸ ἀπειρον (αἰώνιον) μέλλον θὰ εἶναι τελειωμένη ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, τότε καὶ μόνον τότε τὸ πρῶτον θὰ ζητῆ καὶ θὰ εὔρη ἕκαστη καὶ ἡ ἐλαχίστη διαφορὰ ἐν τῷ ἀνθρώπινῳ βίῳ τὴν

ἱκανοποίησιν τῆς ἐν αὐτῇ, ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ τῆς φιλοσοφίας.

2. Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀναγκαίως, οὕτως εἰπεῖν, καὶ ὁ καθρέπτης, ἐν τῷ ὁποίῳ βλέπει κανεῖς τὰς διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἀνθρώπινου βίου. Ἦτοι εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας συμπράττει κανεῖς κατὰ τὰς ἀνθρωπίνας προσπαθείας αἱ ὁποῖαι ἐγένοντο διὰ τὰ διευθετηθῆ ὁ βίος ἐντὸς τῆς κοινωνίας, νὰ διευθετηθῆ ἡ κοινωνία, νὰ διευθετηθοῦν αἱ κοινωνικαὶ σχέσεις ἐπὶ τὸ «καλύτερον»· διότι ἀκριβῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ ταύτῃ παρουσιάζονται αἱ καταστάσεις καὶ ὅπως ὑφίστανται καὶ ὅπως γίνεται προσπάθεια πρὸς μεταβολὴν αὐτῶν πρὸς τὸ «καλύτερον». Δηλαδή λοιπόν: ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, ἐπειδὴ καθορίζεται ὄχι μόνον ψυχολογικῶς ἀτομικῶς ἀλλὰ καὶ ἐθνικῶς καὶ κοινωνικῶς ἐποχιακῶς, ἔχει ἀξίαν ὡς ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ (γενικῶς πνευματικῆς καλλιέργειας), εἶναι δὲ καὶ ἡ λυδία λίθος (τὸ κριτήριον) τῶν ἀνθρώπινων προσπαθειῶν πρὸς ἐπιτυχίαν ἰδεῶν.

Ἀπὸ τοὺς καθορισμοὺς αὐτοὺς ὅταν τοὺς συνδυάσωμεν καὶ μὲ τὴν ἀνωτέρω ἀποκτηθεῖσαν κατανόησιν τῶν βάσεων τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφικῆς ἐνεργείας, καταφαίνεται τώρα πῶς πρέπει νὰ γίνεται ἐπεξεργασία, μόνη ἀξίαν ἔχουσα ἐπεξεργασία τῆς ἱστορίας τῆς (μέχρι τοῦδε) φιλοσοφίας.

Ἡ ἱστορία τοῦ τρόπου, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐγένεν ἐπεξεργασία τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, εἶναι εἰς γενικὰς γραμμὰς ἡ ἑξῆς: Ὁ φυσικὸς τρόπος, πῶς ἀντιλαμβάνεται ἡ γενικὴ ἀνθρωπίνη συνείδησις τὸ πρᾶγμα, εἶναι ὅτι τὸ σύστημα φέρει τὸ ὄνομα τοῦ φιλοσοφοῦντος καὶ ἐκτίθεται μὲ τὸ ὄνομά του κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν (π.χ. ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἡρακλείτου, τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Leibniz, τοῦ Kant κτλ.). Ἐννοεῖται ὅμως ὅτι ἡ τοιαύτη ἀποψις ἀφίνει τελείως κατὰ μέρος τὸ πῶς ἔφθασεν ὁ σχετικὸς φιλόσοφος εἰς τὴν φιλοσοφίαν τὴν ὁποίαν ἐξεπόννησεν, ἐκθέτει μόνον τὰς γνώμας ἑνὸς ἐκάστου φιλοσόφου ἴσως καὶ μὲ φιλολογικὴν ἀκρίβειαν. Ὁ τρόπος αὐτὸς ἐκθέσεως τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἐγένεν

ἔπειτα ἀκριβῶς καὶ ὁ ἐπιστημονικός. Ἡ δὲ ἐπεξεργασία αὐτῆ τῶν φιλοσοφημάτων ὡς ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ἔγινεν ἔπειτα αἰτία νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ κατὰ πόσον ὁ μεταγενέστερος φιλόσοφος ἐγνώριζε καὶ ἐπωφελήθη τὰ διδάγματα τοῦ προηγουμένου ἢ καὶ προγενεστέρων. Οὕτω π.χ. ἤδη ὁ Πλάτων καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἀριστοτέλης (χωρὶς νὰ γράφουν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας) ἀναφέρουν καὶ τὰ διδάγματα προγενεστέρων φιλοσόφων ἢ διότι συμφωνοῦν ἢ διότι τ' ἀπορρίπτουν. Δὲν ἐγεννήθη ἀκόμη τὸ ζήτημα καὶ τὸ ἐνδιαφέρον περὶ τῆς γενέσεως τῶν φιλοσοφημάτων. Ὁ Ἀριστοτέλης ἤρχισε κάπως νὰ θίγῃ τὸ ζήτημα αὐτό, ἀναφέρει π.χ. τὴν γνώμην τοῦ Θαλήτος, ὅτι τὸ πᾶν παρήχθη ἐκ τοῦ ὕδατος, καὶ ὑποθέτει λόγους διὰ τοὺς ὁποίους συνελήφθη ἡ γνώμη αὐτῆ· δὲν ἐξηκολούθησεν ὅμως ἡ τοιαύτη ἀναζήτησις. Ἦτο λοιπὸν ἀπλούστατα φυσικὸν ὅτι οἱ συλλογεῖς τῶν φιλοσοφικῶν γνώμῶν (συστημάτων) προσεπάθησαν μόνον νὰ καταρτίσουν μίαν συλλογὴν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τελείαν τῶν διδαγμάτων τῶν φιλοσόφων δίδοντες πληροφορίας τινὰς καὶ περὶ τοῦ βίου αὐτῶν. Τοιαῦται ἦσαν αἱ πρῶται ἱστορίαι τῆς φιλοσοφίας καὶ τοιαῦται ἔμειναν μέχρι τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ 18ου αἰῶνος. Ἐδῶ συνέβη κάτι τὸ νέον: ὁ Herder, ὁ Montesquieu κ. ἄ. ἐλάμβανον ὑπ' ὄψιν κατὰ τὰς γενικὰς ἱστορικὰς ἐπισκοπήσεις των καὶ τὸ κλίμα καὶ τὴν χώραν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ σχετικοῦ λαοῦ, ὁ τρόπος δὲ αὐτὸς ἐκθέσεως τῶν γεγονότων ἐπηρέασε καὶ τὴν ἐπεξεργασίαν τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας: Ὁ Tiedemann (εἰς τὸ σύγγραμμά του Geist der spekulativen Philosophie, τόμοι ἕξ) ἐκθέτει μὲ τὰς φιλοσοφίας καὶ τὴν σύγχρονον οἰκονομικὴν καὶ πνευματικὴν κατάστασιν. Κἀτι τὸ νέον ἦτο ὅπως ὁ Hegel ἐπεχειρήσθη τὴν ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας (ἀνατύπωσις τῶν παραδόσεών του)· εἰθεώρησε τὴν ἀκολουθίαν τῶν συστημάτων ὡς ἐξέλιξιν τῆς ἀληθείας σύμφωνα μὲ τὰς κατηγορίας τοῦ νοῦς καὶ τὴν διαλεκτικὴν μέθωδον καὶ ἐπραγματεύθη τοὺς φιλοσόφους εἰς τοιαύτην σειρὰν (ἀκολουθίαν) (1). Οἱ συγγραφον-

1. Τὸ ἴδιον ἔπειτα καὶ ὁ Erdmann, Geschichte der Philosophie.

τες ἱστορίαν τῆς φιλοσοφίας παρέμειναν ὅμως γενικῶς εἰς τὴν ἀπλὴν ἔκθεσιν, εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν διαφόρων φιλοσόφων καὶ εἰς τὴν ὑπόδειξιν τὸ πολὺ καὶ τῆς ἐξακρίβσεως τῶν μὲν ἀπὸ τοὺς δέ, κυρίως ὅμως εἰς τὴν ἐξακρίβωσιν τῆς διδασκαλίας ἐκάστου φιλοσόφου καὶ τοῦ βίου του· ὑπόδειγμα μιᾶς τοιαύτης ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἀποτελεῖ ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τὸν Zeller, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησεν ὁ K. Fischer εἰς τὴν ἔκθεσιν του τῆς νεωτέρας φιλοσοφίας προσθέτων ἐκάστοτε καὶ τινα περὶ τῆς πνευματικῆς καταστάσεως τῆς ἐποχῆς καὶ τῶν προβλημάτων τῶν κατ' ἰδίαν ἐπιστημῶν. Θὰ ὀνομάσω ἰδιαιτέρως καὶ τὸν Windelband, ὁ ὁποῖος τονίζει μᾶλλον τὰ προβλήματα, τῶν ὁποίων γίνεται ἐπεξεργασία ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε φιλοσόφους (1). Ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ueberweg κατηρτίσθη ἀπὸ τὸν M. Heinze εἰς τέλειον ἀρχεῖον φιλοσόφων, βιβλιογραφίας περὶ αὐτῶν καὶ φιλοσοφικῶν ἐργασιῶν.

Κρίνων ἐγὼ τοὺς τρόπους αὐτοὺς ἐκθέσεως τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας τονίζω τὰ ἑξῆς: ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Hegel ἐξέθετε τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα, βασίζεται ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς του ἀπόψεως καὶ δὲν ἔχει ἱστορικὴν ἀκρίβειαν, ἀλλὰ καὶ οὔτε καμμίαν ἄλλην ἀξίαν. Ὁ τρόπος πάλιν κατὰ τὸν ὁποῖον ὁ Tiedemann ἐξέθετε τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα (τοὺς φιλοσόφους) εἶναι ἀσήμαντος, διότι ἡ ἀπλὴ συγχρονιστικὴ ἔκθεσις τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως καὶ μιᾶς φιλοσοφίας δὲν εἶναι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ αἰτιολογικὴ. Ἐξ ἄλλου ὁ τρόπος κατὰ τὸν ὁποῖον ἐκθέτει ὁ Zeller τὰ φιλοσοφικὰ συστήματα καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες αὐτὸν κατὰ ταῦτα, ἦτοι ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ βίου, τῆς διδασκαλίας καί, ἐπιπροσθέτως, τῆς συνοχῆς τῶν ἰδεῶν τῶν φιλοσόφων, εἶναι ὡς ἱστορία ὀρθὸς καὶ ἀναγκαῖος, ἀλλὰ καὶ ἀτελής: εἶναι ὀρθὸς καὶ ἀναγκαῖος ὁ τρόπος αὐτὸς συγγραφῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, διότι πρέπει πρῶτον νὰ ἐξακριβωθοῦν τὰ γεγονότα, εἶναι ὅμως καὶ ἀτελής, διότι ἐξακρι-

1. Περὶ. W. Windelband, Geschichte der Philosophie.

βώνει μόνον ἓνα παρελθὸν γεγονὸς χωρὶς νὰ τὸ ἐξηγῆ, χωρὶς ν' ἀνακαλύπτῃ καὶ ν' ἀποδίδῃ τὸν λόγον τῆς γενέσεώς του· ἀλλὰ ὁ τρόπος αὐτὸς ἐκθέσεως εἶναι καὶ ἀνευσημασίας, διότι, ὅπως κατέδειξα, ἡ μέχρι τοῦδε φιλοσοφία εἶναι ὡς ἐπιστήμη τελείως ἀνευ ἀξίας, ἡ δὲ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας λαμβάνει ἀξίαν μόνον ὡς ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ (τῆς ὕλικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξελίξεως γενικῶς).

Ἐκ τῶν καθορισμῶν μου λοιπὸν ἀκριβῶς περὶ τῆς ἀξίας τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας, τῆς ἀξίας τῆς ἱστορίας τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφίας καὶ περὶ τῶν βάσεων τῆς μέχρι τοῦδε φιλοσοφικῆς ἐνεργείας προκύπτει ὡς συμπέρασμα: ὅτι ἡ ἀξιόλογος ἐπεξεργασία τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ ἑξῆς: προϋποθέσεις εἶναι, ἐννοεῖται, ἡ ἑξακρίβωσις τῶν διαφόρων στοιχείων, τότε δὲ πρέπει τὰ διάφορα φιλοσοφικὰ συστήματα νὰ κατανοηθοῦν (νὰ ἐκτεθοῦν) ἐπὶ τῇ βάσει τῆς προσωπικότητος τοῦ φιλοσόφου, τῆς ἰδιότητος (τῆς ἰδιοφυΐας) τοῦ ἔθνους (τῆς φυλῆς), εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει (ἀπὸ τὸ ὁποῖον κατάγεται) καὶ τῆς χρονικῆς (ἐποχιακῆς) κοινωνικῆς καταστάσεως ἐντὸς τῆς ὁποίας ἔζη, νὰ λαμβάνεται δὲ ὑπ' ὄψιν καὶ τὸ ὑπάρχον καὶ ὑπὸ τοῦ φιλοσόφου χρησιμοποιούμενον ποσὸν τῶν θετικῶν γνώσεων⁽¹⁾.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἡ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΩΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Α. Καθορισμὸς τοῦ προβλήματος τῆς φιλοσοφίας.

Ἐλέχθη, ὅτι ἤδη ἡ πολλαπλότης καὶ διαφορὰ τῶν ὀρισμῶν, οἱ ὁποῖοι ἐδόθησαν εἰς τὴν φιλοσοφίαν, δεικνύει, ὅτι εἶναι ἀδύνατον νὰ καταλήξῃ κανεὶς εἰς μίαν γενικῶς παραδεκτὴν ἔννοιαν

1. Πρὸβλ. τὸ βιβλίον μου Οἰκονομία καὶ φιλοσοφία (καὶ γερμανιστί).